

**БЕЛЕЖКИ ОТНОСНО РЕТОРИЧНОТО СРЕДСТВО *πλοκή*
(‘ПЛЕТЕНИЕ’) В АГИОГРАФСКОТО ТВОРЧЕСТВО НА
СВ. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ**

Екатерина ПАНЧЕВА (София)

Съвременната наука за „плетение словес“ като похват за красноречие

В научния спор около православно-славянския литературен стил „плетение словес“ — и по-конкретно при обсъждането на съдържанието на това понятие и връзката му с други културни явления — проблемът за значението на думата „плетение“, както и на гръцкото ѝ съответствие *πλοκή*, не е оставал незасегнат. Факт е обаче, че сред многобройните интерпретации възприемането на *πλοκή* като название на конкретно реторично средство, познато, прилагано и определяно още през Античността, остава на заден план. На „плетение словес“ като на реторична техника обръщат внимание следните изследователи: Малик Мулич (1965: 142—147), Юстин Бьортнес (1985), Хенрик Бирнбаум (1991) и Морис Ебер (1992)¹.

Учените, които поддържат тезата за *πλοκή* като техника, почти не отделят специално внимание да дефинират понятието или да потърсят неговите прояви в конкретни средновековни текстове. Бьортнес споменава, че това средство е заето от Византия и че в крайна сметка възникването му може да се проследи чак до античните гръцки образци и до Псалтира, но освен че го определя като съчетание от реторични принципи, не казва нищо повече за това в какво точно се състои то (Бьортнес 1985: 83). Бирнбаум посочва само, че тази техника представлява многословие (“verbiage”) и е преминала не само у славяните, но и в провансалската поезия (Бирнбаум 1991: 411).

Сред по-новите изследователи единствен Ебер, основавайки се на речника на Лидъл и Скот, прави опит да дефинира понятието като стилистичен подход, проявяващ се в усложнен сюжет, преплитане на реторични средства или изкривяване на речта и изрежда десет антични оратори, употребили *πλοκή* или *πλέκειν λόγον* (Ебер 1992: 239). Мулич пък обръща внимание, че „плетение словес“ като техника за изискан стил

на похвала е дефинирана още от Цицерон, а е прилагана още от времето на Омир и нейни най-характерни фигури са антитетон, изоколон, паризон, хомеотелвтон, парехезис и параномазия (Мулич 1965: 147). Той също обвързва тази техника с ритмизираната проза (споменавайки тук имена като Тразимах, Аристотел, Исократ и Квинтилиан) и с т. нар. азиатски стил, напомняйки, че между античната и византийската литература няма прекъсване по отношение на реторичните техники. Изводът му е, че славянското „извитие словес“ — “a ono e sastavni dio pletenija sloves” — е повлияно от античната проза, от византийската книжовност и еврейската стилистика в Библията (Мулич 1965: 144—145, 146—147)².

Не е поставян въпросът за наличието на античната техника „плетение“ в творчеството на един от предполагаемите основоположници на стила „плетение словес“ — св. Патриарх Евтимий Търновски. Изглежда оправдано обаче, когато се обсъжда реторика — а произведенията на св. Евтимий Търновски са ценени преди всичко заради тяхната висока реторичност, — понятието да се схваща именно в реторичния му смисъл, т.е. като похват за красноречие. При това именно класическото разбиране на този похват е по-значимо, а и логически предхожда модерните редефиниции на „плетение словес“ (срв. напр. Ебер 1992: 227—276).

Затова целта ми тук е да представя накратко разбирането за *πλοκή* в класическата наука за красноречието и емпирично — чрез анализ на конкретен пример от агиографско произведение на св. Патриарх Евтимий — да отговоря на въпроса дали това средство е познато на Търновския патриарх и е прилагано в неговото творчество.

Фигурата „плове“ в Античността

Както за всяко оформящо се и сложно понятие, за *πλοκή* няма единно определение през Античността; то е употребявано от различните автори в различен смисъл. Но това, което е общо за всички определения — а следователно и определящо за разбирането му, — е, че то се асоциира с реторични фигури за словно повторение, които са или само фонетични или едновременно и фонетични, и семантични (Крапингер 2003: 1287).

За основа на анализа обаче е нужно по-скоро стабилно определение, отколкото вариращо понятие, приложимо както като общ термин за повторение на думи (Бъртън: 1996—2003), така и като означение на заплетен сюжет (Кудон 1998: 718). Засага предпочитам да оставя настрана второто разбиране на *πλοκή* като ’заплетен сюжет’, което идва от Аристотел, и се спирам на класическото, Квинтилианово тълкувание.

Квинтилиан, позовавайки се на античната гръцка реторика, категорично поставя *πλοκή* сред фигурите на думите (и то сред реторичния, а не сред граматичния подклас), дефинирайки тази фигура като „твърде често повтаряне..., което се образува от смесени фигури“ и още по-кон-

кретно: като „смесица от фигури, в която след дълъг интервал на първата дума [1] а...] отговаря последната [3] ...а], средната [3] ...с...] на първата [2] с...], а последните [2] ...b] съответстват на средните [1] ...b...]“ (Квинтилиан 1982: 546).

Таблица 1.

Квинтилиан (Quintilian, *Inst. Or.*: IX 3, 41) — пример за фигурата *πλοκή*³:

- 1) **a b x**, *vestrum iam hic factum deprehenditur, patres conscripti,*
- 2) **c y b**, *non meum, ac pulcherrimum quidem factum, verum,*
- 3) **z c a**. *ut dixi, non meum, sed vestrum.*

Това представлява плетеницата в един триколон, в който всяка от три думи се повтаря двукратно. От примера се вижда, че се повтарят думи не в непосредствена близост, а на разстояние, при което се получава смесица от фигури (що се отнася до словно повторение, употребени са епаналепсис (a — a), диакопе (b — b) и месархия (c — c), но е явна намеса и на други фигури)⁴.

Примера Квинтилиан взема от Цицерон и го оценява като удивително сполучлива употреба. Разновидност на това реторично средство Квинтилиан илюстрира с втори пример, в който трикратно се повтаря една-единствена дума в различни части на колоните вътре в периода, при което отново има съчетание на различни фигури.

Макар че Квинтилиан не дава изчерпателно определение за *πλοκή*, от примерите става ясно, че под *πλοκή* се разбира *смесица от фигури за словно повторение, при което една или повече думи се повтарят не в непосредствена близост, а на разстояние*. По-късно наложилото се в реториката разбиране на това фигуративно средство в смисъл *повторение на една дума с различно, предимно емфатично повишаващо се значение* (срв. Лаусберг 1960: 334, Мартин 1974: 306, Крапингер 2003: 1287 и посочените там извори) също се долавя в Квинтилиановите примери. Понякога под *πλοκή* се подразбира и повторение на единица с изменена структура.

Пример за фигурата „плове“ в Патриархевтимиевото творчество

Още Константин Радченко обръща внимание на повторенията като характерна черта в творчеството на св. Евтимий (Радченко 1898: 298), а Цветана Вранска им посвещава отделна глава в изследването си, заключавайки, че тук те се отличават с многочисленост и разнообразие (Вранска 1942: 174)⁵. На Евтимиевото повторение обръщат внимание и по-късни изследователи: напр. Пеньо Русев 1983: 48—50 (като най-често използвано от св. Евтимий средство и прилагано от него за изграждането на ритмично-интонационни цялости), Климентина Иванова 1986: 112 (особено като ритмотворно средство), Ангел Давидов 2002: 43—44 (като обвързано

с ритъма). И действително, на която и страница от Евтимиевото творчество и да отгърнем, все ще попаднем на обилие от повторения, което обаче не отегчава с произволност и прекомерност, а радва с обмислена и значеща употреба:

Таблица 2

Начало на Евтимиевото похвално слово на Иоан Поливотски (Калужняcki 1971: 181)⁶:

	1	[2]	[3]	
I	Иже по лѣпотѣ оустившеи дѣшѣ			
	4 (5)		6	{7}
II	и возж[ь]стѣвнымъ желаніемъ себе раждегше			
	4	[5]		
III	и гиное къ богъ вышъ протажено имаще око			
	4 {1}	[3]	6	{7}
IV	и еще же и томъ въседѣшиѣ себе възврѣгше			
	{1}			
V	никако же благыиѣ шпадажть надеждѣи,			
		2		[8]
VI	нж тако высокопарніи шри уистѣк слѣн[ь]уныж съзрѣцажть дзуа			
	4 4		8 + 9	
VII	и выстрѣк и неклоннѣк того зрѣтъ свѣтъ,			
	4 1			[8]
VIII	сице и иже въсѣк дванѣка мжндршваніа до конца прѣзрѣкшеи			
	(9)			
IX	невеснымъ осіаважт сѣ свѣтомъ			
	4 2 (5)		8 + 9	
X	и уистѣк возж[ь]стѣвныи зрѣтъ свѣт.			

Още при пръв прочит прави впечатление наличието на многобройни повторения: в тези десет кóлона само лексикалните единици, които се повтарят, са осем, а освен тях има и звукови, и морфемни, а и смислови повторения. Получава се истинска плетеница от думи и фигури. Вплитането на повторенията подсилва и изтъква структурата на периода и е взаимнообвързано както с нея, така и с вложения смисъл.

В рамките на първия пентаколон се повтарят две лексеми — „себе“ и „и“ — втората от тях („и“) участва фактически в два вида повторение: в полисиндетон (т.е. 'многосъюзие') и в анафора (т.е. 'началнофразово повторение') — все фигури, подчинени на текстоизграждането и ритъма. Същевременно мезодиплозисът (т.е. 'средофразовото повторение') на

„себе“ във втория и четвъртия колон успоредява съответните микрофрази, изтъквайки паралелната им структура, подчертана и от хомеотелевтона (т.е. 'краесъзвучието на финалните лексеми'). Но освен в мезодиплозис „себе“ участва и в антанаклазис, доколкото то в „желаниѣмъ себе раждегше“ има в по-голяма степен възвратно значение, отколкото в „себе възврѣгше“, където родително-винителната му форма указва обекта на целенасоченото действие. Относителната цялостност на първия пентаколон се подчертава и от повторението на коренните морфеме „-дзш-“ и „-вог-“, както и на морфемите „-ше“ и „-же“.

По подобен начин вторият пентаколон показва известна обособеност посредством повторението на лексемите „уистѣк“, „зрѣть“ и свѣтъ“. Но е и смислово обвързан с първия пентаколон посредством лексикалните повторения на „иже“, „бож[ъ]стѣвнымъ“ — „бож[ъ]стѣвныи“, чиято първа поява е в началната половина на периода. Трябва да се отбележи, че подобна смислова връзка е и „уистѣк“ в шестия колон, доколкото е част едновременно от коренно повторение (в първата микрофраза е „оуистивши“) и от традуктио (т.е. 'повторение на различни места във фразовата структура'). Също така „зрѣть“ е част и от коренно повторение в рамките на втория подпериод, и от мезодиплозис и заедно със стоящото в непосредствена близост „свѣтъ“ — от епистрофа, която, като се включи анафората на „и“ в същите седми и десети колони, прераства в симпложка. Сама по себе си лексемата „свѣтъ“ в шести, девети и десети колони изгражда епифора, преплетена както с полиптотон ('разнопадежие')⁷, така и с антанаклазис, доколкото първата ѝ употреба (в шестия колон) е буквална, а втората и третата (съответно в девети и десети колони) — метафорична, и то в посока към градация.

Може би плоке в най-пълния смисъл на думата имаме при „бож[ъ]стѣвнымъ — бож[ъ]стѣвныи“, защото повторението в този случай е изразено в по-отдалечени една от друга словоформи, които образуват едновременно мезархия и полиптотон, обвързани са с коренно повторение и с думата „вог“, а и смисълът на втората словоформа функционира в контекста с повишено значение. Защото ако божественото желание е началото на преображението и устрема към Бога, то съзрцаването на Неговия „бож[ъ]стѣвныи... свѣтъ“ е най-високата степен на религиозното преживяване.

Интересно е да се отбележи, че Рикардо Пикио стига до подобен извод по емпиричен път — след анализ на изоколон от Житието на св. Иван Рилски от св. Патриарх Евтимий той констатира наличието на „ритмични и синтактични структури“, макар и да не го обвързва пряко с класическия реторичен похват (Пикио 1993: 544). Мулич също се доближава в определеното си на тази техника до античното разбиране. Лихачов пък заключава, че в стила „плетение словес“ „повторение однокоренных слов

или одних и тех же слов, или слов с асонансами“ не е безсъдържателен орнамент, а че се повтарят ключови за даден текст думи (Лихачов 1980: 14–15)⁸. В резултат от направения обзор и прилагането му към конкретен текстови отрязък стигам до актуализиране на тези становища сред безбройните — а понякога и противоречащи си — определения на „плетение словес“. Целта ми тук беше да се локализира, идентифицира и анализира конкретен пример като основа за по-нататъшни търсения. Разбира се, за категорични заключения е необходимо извличането и анализът на повече примери, но това би било обект на отделно изследване. И от пръв поглед обаче е ясно, че плетението — и то в класическия смисъл на думата плоке като преплитане на фигури на повторението — е познато на св. Евтимий и е често срещан похват, преимуществено в уводите на неговите жития и похвални слова.

ЛИТЕРАТУРА

- Бегунов** (1974): Бегунов, Ю. К. „К стилистике торжественного красноречия: Кирилл Туровский и Григорий Цамблак“. // *Търновска книжовна школа: 1371–1971*, [т.1], 39–52. София: Издателство на Българската академия на науките, 1974.
- Бирнбаум** (1991): Birnbaum, Henrik. “The Balkan Slavic Component in Medieval Russian Culture”. // *Aspects of the Slavic Middle Ages and Slavic Renaissance Culture* 397–441. New York, Bern, Frankfurt am Main: Peter Lang: 1991.
- Бьортнес** (1985): Børtnes, Jostein. “Hesychast Doctrine in Epiphanius’ *Life of Saint Stephen, Bishop of Perm*”. // *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 31–32 (1985): 83–88.
- Бъртън** (1996–2003): Byrton, Gideon. *Silva Rhetoricae*. [<http://rhetoric.byu.edu>]. Достъп — 07.04.2005.
- Вранска** (1942): Вранска, Цветана. „Стилни похвати на патриарх Евтимий“. // *Сборник на Българската академия на науките* 37, 2: 105–280.
- Давидов** (2002): Давидов, Ангел. „Към характеристиката на Евтимиевата реформа“. // *Търновски писмена: Алманах за Търновската книжовна школа* 1 (2002): 19–52.
- Ебер** (1992): Hébert, Maurice. “The Legacy of Classical Rhetoric in Byzantium and the Origins and Redefinition of ‘Word-Weaving’”. // *Hesychasm, Word-Weaving and Slavic Hagiography: The Literary School of Patriarch Euthymius*, 227–276. München: Otto Sagner, 1992.
- Иванова** (1986): Иванова, Климентина. *Патриарх Евтимий*. София: Държавно издателство „Народна просвета“, 1986.
- Калужняцки** (1971): Kałużniacki, Emil. “Lobrede auf Johannes, Bischof von Polybotum”. // *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393)*. London: Variorum Reprints, 1971.

- Квинтилиан (1982): Квинтилиан, Марк Фабий. *Обучението на оратора*. Прев. Макарий Порталски. София: Наука и изкуство, 1982.
- Крапингер (2003): Krapinger, Gernot. "Ploke". // *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, ed.-in-chief Gert Ueding. Vol. 6, 1287—1289. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003.
- Кудон (1998): Cuddon, John. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Oxford — Malden: Blackwell Publishers, 1998.
- Лаусберг (1960): Lausberg, Heinrich. *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. Munich: Max Hueber Verlag, 1960.
- Лихачов (1980): Лихачев, Дмитрий. „Преодоление слова' в стиле 'плетения словес' и историко-литературное значение этого явления“. // *Търновска книжовна школа*, т.2, 9—25. София: Издателство на Българската академия на науките, 1980.
- Мартин (1974): Martin, Josef. *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. München: Beck, 1974.
- Мулич (1963): Mulić, Malik. "Srpsko "pletenje sloves" do 14. stoljeća". // *Radovi zavoda za slavensku filologiju* 5 (1963): 117—129.
- Мулич (1965): Mulić, Malik "Pletenje sloves i hesihazam". // *Radovi zavoda za slavensku filologiju* 7 (1965): 141—157.
- Петканова (1992): Петканова, Донка. *Старобългарска литература IX—XIV*. София: Университетско издателство „Климент Охридски“, 1992.
- Пикио (1993): Пикио, Рикардо. „Плетение словес' и литературните стилове на православните славяни в епохата на Късното средновековие“. // *Православното славянство и старобългарската културна традиция*. Прев. Алда-Джамбелука Коссова, 531—561. София: Св. Климент Охридски, 1993.
- Пикио, Голдблат (1985): Picchio, Riccardo and Harvey Goldblatt "Old Russian Literature". // *Handbook of Russian Literature*, ed. Victor Terras, 316—322. New Haven and London: Yale University Press, 1985.
- Радченко (1898): Радченко, Константин. *Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием*. Киев: Тип. Императорского Университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкаго, 1898.
- Русев (1983): Русев, Пеньо. „Принципи на художествения език и на художествената структура“. // *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа*, 37—74. София: Издателство на Българската академия на науките, 1983.
- Станков (1999): Станков, Ростислав. *Исихазмът, стилът 'плетение словес' и езиково-правописната реформа на Патриарх Евтимий*. София: Херон Прес, 1999.

- Станчев (1972): „Старобългарска поезия — графично оформяне и термини за означаването ѝ“. // *Български език* 3 (1972): 221—224.
- Фрайданк (1980): Фрайданк, Дитрих. „К сущности и предпосылкам стилиа 'плетения словес'“. // *Търновска книжовна школа*, т. 2, 89—94. София: Издателство на Българската академия на науките, 1980.
- Яцимирски (1906): Яцимирский, А. „Едноначатия и повторения“. *Из истории славянской проповеди в Молдавии: Неизвестныя произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила*, LXXXIII-C. (Памятники древней письменности и искусства CLXIII), 1906.

БЕЛЕЖКИ

¹ Към този списък може да се добавят също Рикардо Пикио и Харви Голдблат, доколкото и те разбират плетението като реторична техника: „This technique consisted in combining words to form synonymic or paronomastic series marked by a dense network of phonic correspondences. The purpose of this device is to *suggest* a given idea by referring to it through the convergence of related terms rather than to *identify* this idea with one term only“ (Пикио, Голдблат 1985: 319). Донка Петканова определя плетението като „особена грижа за словесната възхвала“ на светеца, при което се достига „до словесна дипленица“ (Петканова 1992: 403). За Красимир Станчев пък терминът се обвързва с понятията за „стих“ и „пеене“ и трябва да се постави в контекста на поезирането на прозата от XIV—XV в. (Станчев 1972: 223—224). Има и различни тълкувания на понятието. Дитрих Фрайданк, например, успоредява „плетение словес“ с изплитането на венец за победителя и твърди, че „плетение словес“ е не термин за маниер на писане, а метафорично означение за съставяне на похвала (Фрайданк 1980: 90). Същото становище преди него има и Мулич, който обаче обвързва плетението с гръцкия глагол *στεφάω* и изплитането на венец за изтъкнати люде в Античността; от това свое буквално значение *στεφανίον* развило и метафорично значение, в смисъл 'награда от три таланта' и 'похвала' (Мулич 1965: 143). Бегунов също споменава, че писателят, който прилага техниката плетение, „не столько старается преуспеть в риторическом многословии и витиеватости, сколько сплетает похвальный венок своим героям из цветков красноречия“ (1974: 50). Ростислав Станков пък обръща внимание на негативните конотации на *πλοκή* и смята, че словосъчетанието „представлява по-скоро „общо място“ (топос)“ в паметниците (Станков 1999: 23—29).

² На друго място Мулич твърди, че „извитие словес“ се изразява „и tautološkim nizovima... homojoptoti i homojoteleuti propraćeni aliteracijama i asonansama“ (Мулич 1963: 127).

³ В тази таблица с „1“, „2“ и „3“ означавам поредността на колона в периода, а с „x“ „y“ и „z“ — единици, които не се повтарят.

⁴ За определение и примери към споменатите *schemata* вж. напр. Бъртън 1996—2003.

⁵ Преди нея на повторението у св. Патриарх Евтимий Търновски обръща внимание и Яцимирски (вж. бележките на следните страници у Яцимирски 1906: LXXXVI, XCIII, XCVI, XCVII, C; а LXXXIII — за психологията на повторението).

⁶ В тази втора таблица с римски цифри означавам поредността на колоните в изоколона, а с арабски — лексемите, които се повтарят. Квадратните скоби, ограждащи дадена цифра подсказват, че повторението е само на коренна морфема, извити скоби бележат друга повтаряща се морфема, а кръгли скоби маркират полиптон, т.е. повтаряща се дума в различни словоформи. Самият откъс е период и за яснота го разделям на колони въз основа на пунктуационни, смислови и стилистични принципи, както се вижда по-нататък в изложението.

⁷ За същата фигура се използва и названието „вътрешна рима“ (срв. Русев 1983: 50).

⁸ Авторът забелязва също — на основата на материал от Житието на св. Сергей Радонежки от Епифаний Премъдри, — че понякога „однокоренные сочетания „работают“ в тексте на довольно больших расстояниях“ (Лихачов 1980: 18) и дори назовава подобно повторение „плетенка“, подчертавайки, че то е не просто орнаментално, а смислово (*ibid*: 19).